

Datorer inget villkor för att IT-projekt med inriktning på att utveckla ett källkritiskt och demokratiskt förhållningssätt skall kunna genomföras

ÅSA MORBEG

Akademien för utbildning och ekonomi, Högskolan i Gävle

Vad är det i det omkringliggande samhället som får en författare eller forskare att publicera sig inom området »informationssökning med datorstöd i årskurs nio»? Stefan Svedberg brinner för sitt forsknings- och utvecklingsområde liksom många andra forskare inom samma område och redovisar delar av sitt arbete i boken *Informationssökning med datorstöd i årskurs 9 – ett IT-projekt med inriktning att utveckla ett källkritiskt och demokratiskt förhållningssätt* (Visby: Nomen, 2009) och hävdar att området inte är tillräckligt beforskat, trots att rapporter, artiklar och böcker inom IT-området kommer i en strid ström.

Konferenser inom IT-området genomförs också för att synliggöra, informera om och diskutera forskningsfronten när det gäller informationssökning med datorstöd. Informationssökning och IT-stöd har på något sätt fått inta en central plats i skoldebatten. I lärarutbildningsdebatten är ämnet också ständigt rykande aktuellt. Många skolpolitiker orerar över hur dåligt beställt det är i den svenska skolan och den svenska lärarutbildningen på IT-området. Det har funnits höga förväntningar på att IT skall förnya och effektivisera undervisningen. Stora resurser har tillförts skolan för att man ska kunna köpa in datorutrustning samt fortbilda lärare så att de i sin tur ska kunna utbilda eleverna. Det handlar om miljardinvesteringar.

Budskapet är: Eleverna kan inte det de borde kunna, även om de kan andra saker inom IT-området. Inte heller deras lärare har nödvändiga kunskaper när det gäller informationssökning, IT-stöd och källkritik och detta är en katastrofal situation för den svenska skolan och lärarutbildningen. Elever uppnår inte de mål som finns i läroplaner och kursplaner, särskilt inte med hjälp av de bristfälligt utbildade lärarna, som fortfarande är skrämmande okunniga inom området, allt enligt såväl nationell som internationell forskning.

Svedbergs bok vänder sig till alla som är intresserade av IT-frågor, informationssökning, källkritik och demokratifrågor, särskilt om intresset gäller fältanknutna FoU-projekt. Det finns dock ett problem och det är att det gått hela nio år sedan problemställningarna formulerades, data samlades in och projektet genomfördes och avrapporterades. Som läsare ställer man sig frågan om det över huvud taget finns något som är aktuellt i framställningen av aktionsforskningsprojektet?

Kunskapsutvecklingen inom detta område går med rasande fart och boken kan delvis ses som en historisk tillbakablick, men Svedberg gör inget direkt för att belysa vad de nio årens kunskapsutveckling betyder för hans studie. Inom utbildningsområdet är historiska tillbakablickar viktiga. Genom att se i backspegeln ges kunskaper om nuet och resultatet kan belysa en intressant utveckling.

Vad Svedberg sett som en viktig hörnsten och utgångspunkt för detta FoU-projekt är förhållandet, att elever så litet och så sällan får möjlighet att verkligen påverka vad och hur man lär i dagens skola. Detta var förhållandet för snart nio år sedan och den hörnstenen kan sägas ha en viss aktualitet även för dagens undervisning. Kurs- och timplaner är detaljerat utformade och ska ligga till grund för all undervisning i skolan. Av detta följer, menar Svedberg, att allt mindre tid blir över till övrig verksamhet, som lärare och elever kan påverka. All verksamhet går dock att påverka, enligt recensentens bedömning. Det är ändå just denna detaljreglering i kurs- och timplaner som Svedberg vänt sig emot, för att försöka finna ett friare sätt att arbeta som inte nödvändigtvis dikteras av regler, paragrafer, förordningar, skolledning eller lärare.

Det arbetssätt Svedberg har beskrivit innebär att eleverna kan påverka valet av tema och arbetssätt inom vissa givna ramar. Det är bland annat därför som stor vikt lagts vid arbetet med deliberativa samtal. Dessa samtal skall egentligen ses som själva grunden för att kunna utveckla och framför allt lyckas med det arbetssätt som beskrivs i boken. Datortillämpningar är inte en tillräcklig förutsättning, menar Svedberg. Det är klart att datorn endast ses som ett hjälpmedel i Svedbergs forskning.

I grundskolans läroplan med kursplaner poängteras vikten av att eleverna har färdigheter i källkritik. I ett av uppnåendemålen, som eleverna skall ha uppnått i slutet av det nionde skolåret, framhålls exempelvis vikten av att de ur ett samhällsperspektiv skall kunna »söka information från olika källor, bearbeta, granska och värdera uppgifterna samt i olika uttrycksformer redovisa resultat och slutsatser». Erfarenheterna visar dock att högstadieelevers färdigheter i källkritik uppvisar stora brister.

Detta framgår tydligt av exempelvis »skolbilsundersökningen» (*Bilden av skolan* 1996, Skolverket 1996). Resultatet av denna undersökning visade bland annat att det hos högstadieelever fanns »svagheter i att formulera frågeställningar, självständigt analysera material och värdera underlag». De här färdigheterna arbetas det också med i den svenska högskolan, inte minst vid lärosäten med lärarprogrammet. Det finns därför all anledning att reflektera över om målsättningen är rimlig för elever i årskurs nio? Vilken progression finns egentligen i dessa uppnåendemål till gymnasieskolans och högskolans lärandemål?

Mot denna bakgrund har det funnits anledning att ställa frågan, menar Svedberg, om hur en förändring skulle kunna genomföras i överensstämmelse med uppnåendemålen. Författaren är här inte särskilt kritisk mot den målformulerande instansen, vilket kunde ha varit en annan utgångspunkt för inledningen. Svedberg menar faktiskt att målsättningen var rimlig för elever i årskurs nio. En annan viktig fråga var hur läroplanens beskrivning av färdigheter i källkritik uppfattas av lärare och elever samt hur ett källkritiskt förhållningssätt i förekommande fall skulle kunna ha tillämpats i en undervisningssituation.

Syftet med aktionsforskningsprojektet har sammanfattningsvis varit att undersöka om och hur elever i årskurs nio kan utveckla ett kritiskt och demokratiskt förhållningssätt. Svedberg såg det angeläget att främst få svar på följande frågor: (i) Hur klarar eleverna informationssökning med inriktning mot ett källkritiskt och reflekterande förhållningssätt? (ii) Hur uppfattar eleverna sitt arbete och ett arbetssätt som detta? (iii) Vilken betydelse har utvecklandet av ett demokratiskt förhållningssätt i en lärande kontext som den här aktuella?

Ett källkritiskt och reflekterande förhållningssätt är komplicerade begrepp, liksom demokratiskt förhållningssätt och lärandekontext. Tolkningsutrymmet förefaller därför förhållandevis stort, men när det gäller aktionsforskning kan man arbeta aktivt med definitioner, precis så som det visade sig att Svedberg faktiskt gjort.

Projektet, som är ett så kallat aktionsforskningsprojekt eller handlingsinriktat projekt, har enligt Svedberg en klar intention att påverka arbetssättet i skolan. Eleverna har i sitt arbete i åk 9 i ämnet samhällsorientering fått välja bland 19 uppgifter, söka och bearbeta information samt muntligt och skriftligt redovisa resultatet av sitt arbete. Under den tid uppgifterna slutfördes diskuterades vilka färdigheter, som ingår i ett källkritiskt förhållningssätt liksom innebörden av demokratiska värden, den så kallade gemensamma värdegrunden.

För att kunna besvara forskningsfrågorna användes metodtriangulering bestående av deltagande observation, skriftliga enkäter och elevernas skriftliga redovisningar, så kallade essäer. De bedömningar Svedberg sedan gjort har baserats, dels på målkriterier i läroplan och kursplaner, dels på den av Louise Limberg redovisade kategoriindelningen som avser färdigheter i informationssökning. Deltagande elever har kunnat spela en aktiv roll i ett projekt som syftar till att bidra till ett förändrat arbetssätt och till viss del även social förändring.

Metodbeskrivningen när det gäller datainsamlingen kunde gjorts tydligare. Skulle läsaren klara av att göra om datainsamlingen med de anvisningar som finns i texten? Troligtvis inte. Läsaren har ibland svårt att se den röda tråden liksom strukturen. När en vetenskaplig studie publiceras i bokform, kan författaren naturligtvis ha valt att tona ner metodbeskrivningarna till förmån för de mera metodinspirerande inslagen, vilket kan förklara läsarens svårigheter, men det ger likväl problem. Boken ska, enligt författaren, betraktas som ett komplement till den mer teoretiska delen av Stefan Svedbergs och Jörgen Lindhs *Ett lärande arbetssätt med datorstöd* (Halmstad: Stefan Svedberg,

2008). Som läsare behöver man egentligen även ha tillgång till denna bok också, då man först med hjälp av den finner förklaringar till mycket av det som tas upp.

Svedberg lämnar läsaren med en rad frågor som gäller aktionsforskningen, att forska och utveckla på samma gång är inte oproblematiskt. Hur förenar Svedberg rollen som forskare och pedagog? Eller rättare sagt; hur särskiljer Svedberg rollen som forskare och rollen som pedagog? Kan Svedberg som aktionsforskare medverka till ett solidariskt och demokratiskt samhälle och samtidigt forska inom området? Aktionsforskning är definitivt inget entydigt begrepp, och som läsare undrar man över Svedbergs egen gränsdragning. Ytterst syftar han till ny kunskap och förändrad praxis bland dem som är närmast berörda och även till förbättrade samhälleliga förhållanden. Hur har Svedbergs utvecklingsarbete genomförts så att det inte begränsat forskarens självständiga och kritiska mandat?

Resultaten och de slutsatser som skrivs fram gör läsaren något osäker på syftet med studien och vad det är författaren vill ge läsaren som den främsta behållningen. Svedberg visar exempelvis på nödvändigheten av att förbereda ett källkritiskt arbetssätt redan tidigt i utbildningen i skolan, kanske så tidigt som i årskurs fyra? Det framgår av projektet att eleverna varit dåligt förberedda när det gäller att kritiskt läsa, bearbeta texter och lösa sina uppgifter.

Av den anledningen anser Svedberg det vara viktigt att undersöka när i utbildningen det är lämpligt att inskola eleverna i att sovra och tolka innehållet i vald uppgift, söka relevant information bearbeta vald information, diskutera och reflektera kring svaret eller lösningen till vald uppgift, redovisa förståelsekunskaper och presentera resultatet av sitt arbete så att det leder till ökad förståelse och höjt intresse för ämnet.

Arbetssättet »ett lärande arbetssätt med datorstöd» bör enligt Svedberg omfatta följande tio moment: (i) lärargenomgång av demokratiska värden, (ii) inventering av intresseområden samt (iii) formulering av frågor/problem/antaganden, (iv) inventering av informationskällor, (v) informationssökning, (vi) deliberativa samtal, (vii) informationsbearbetning, (viii) informations-sammanställning, (ix) presentation, (x) utvärdering. Här är Svedberg förhållandevis normativ och torgför en modell, men det kan man troligen lugnt göra i aktionsforskningsprojekt lite grann beroende till vilken inriktning man bekänner sig.

Vilka begränsningar finns genom studiens uppläggning och metodval? Detta hade Svedberg behövt presentera tydligare? En klar majoritet av eleverna i studien motsvarar de krav, som kan ställas på elever i åk 9 beträffande kunskaper och färdigheter i att sovra och tolka innehållet i vald uppgift, söka relevant information och besvara eller lösa vald uppgift. Detta är något förvånande för läsaren. Positiva resultat är ovanliga. Svedberg stämmer inte alls in i den samstämmiga klagosången med sina resultat. Däremot bedöms flertalet av de deltagande eleverna ha vissa brister när det gäller att bearbeta vald information, diskutera och reflektera kring svaret eller lösningen till vald uppgift, redovisa förståelsekunskaper och presentera resultatet av sitt arbete så att det leder till ökad förståelse och höjt intresse för ämnet. Endast två av de

tjugoen deltagande eleverna bedömdes i denna studie nå upp till de krav som kan ställas på ett, enligt läroplanens mål, källkritiskt förhållningssätt.

Svedbergs slutsatser av detta arbete är, att eleverna i grundskolan behöver påbörja träning i källkritik så tidigt som möjligt, det vill säga att öva färdigheter som att diskutera, tolka, jämföra, kritiskt granska, värdera, göra urval och strukturera information. Svedberg menar också att det är önskvärt att öva dessa färdigheter systematiskt för att utveckla ett källkritiskt och demokratiskt förhållningssätt och detta kan troligen alla läsare instämma i.

Dessa färdigheter bör också om möjligt praktiseras i samtliga skolämnen, vilket också syns rimligt. Slutsatserna av studien är tämligen allmänna, men har ett värde som inte skall förringas. Detta område behöver verkligen beforskas. Svedberg visar tydligt att det inte är datortillämpningarna som enbart skulle vara det enda viktiga inslaget i ett friare arbetssätt. Han lägger exempelvis stor vikt vid deliberativa samtal där den gemensamma värdegrunden utgör basen för elevernas samarbete i grupper. Svedberg framhåller att detta var klasslärarens stora behållning av arbetet i aktionsforskningsprojektet, att eleverna kunde diskutera frågor öppet med varandra och lägga fram synpunkter, vilket klassläraren aldrig tidigare märkt under den tid han undervisat i klassen under drygt fem terminer!

Arbetssättet, menar Svedberg, kan därför sägas förutsätta elevernas arbete med värdegrundsfrågor. Däremot är datorer inget villkor för att arbetet skulle kunna genomföras och detta är spännande för läsaren. Det hade varit fullt möjligt, menar Svedberg, att genomföra projektet enbart med hjälp av böcker och tjänster i ett välutrustat skolbibliotek! Detta framhåller Svedberg av det skälet att många stirrar sig blinda på just omständigheten att de i projektet förekommande datortillämpningarna är nio år gamla och således inte dagsaktuella, däremot känns många av Svedbergs diskussioner i boken eviga men också helt dagsaktuella.